

УДК: [316.4 : 316.614-053.6]355.422 (477)

DOI: 10.35619/iuu.v1i20.646

Нечипорук Любов

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, освітнього
менеджменту та соціальної роботи
Рівненського державного гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0003-1997-9477
e-mail: nechiporuk-58@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано особливості соціалізації підлітків в умовах воєнного стану в Україні. Зазначено, що соціалізація підлітків є процесом набуття ними знань, навичок, цінностей та соціальних норм, необхідними для життя в суспільстві; ґрунтується на взаємодії з різними агентами соціалізації: сім'єю, закладами освіти, медіа, ровесниками, культурними та етнічними групами, державою.

Окреслено чинники негативного впливу на соціалізацію підлітків: нестача базових життєвих ресурсів або розуміння їх можливої втрати, постійний страх як за своє життя і здоров'я, так і рідних, порушення вольової та самоцінної сфери, виникнення когнітивного дисонансу між досвідом та дійсністю тощо.

Здійснено аналіз наслідків впливу на формування соціальних якостей підлітків: погіршення комунікативного спілкування з оточуючими, прояви дратівливості, агресивності, тривожності, відсутності довіри до інших, відчутті самотності, ізольованості та власної неповноцінності, ускладненні процесу адаптації, руйнація звичної картини світу тощо.

Виокремлено напрями соціально-педагогічної підтримки підлітків: емоційна, психо-соціальна та інформаційна підтримка, розвиток міжособистісних навичок, співпраця з батьками, підтримка у соціальній адаптації дітей, які втратили звичний соціальний контекст через війну, співпраця з волонтерами та громадськими організаціями.

Ключові слова: соціалізація, воєнний стан, чинники соціалізації, соціальна адаптація, соціальна дезадаптація.

Постановка проблеми. Соціалізація в підлітковому віці – важливий процес становлення особистості. Цей період життя визначається не тільки фізичними та емоційними змінами, але й активним входженням у соціальне середовище, де формуються соціальні знання, уміння, відповідні навички. Проблема соціалізації підростаючого покоління набула особливої важливості

у сучасному світі, де підлітки зустрічаються з великим спектром негативних впливів на її процес, до яких належать воєнні дії. Війна в Україні призвела до руйнівних наслідків для дітей у таких масштабах і темпах, яких не було з часів Другої світової війни, – заявляє ЮНІСЕФ. Немає жодного аспекту життя дітей, на який би не вплинула війна: багато їх було вбито і поранено, вони були змушені покинути свої домівки, втратили можливість отримувати освіту та були позбавлені переваг безпечного середовища. Війна також має руйнівний вплив на психічне здоров'я та благополуччя дітей. За оцінками дослідників 1,5 мільйона дітей мають ризики депресії, тривожності, посттравматичного стресового розладу та інших проблем психічного здоров'я з потенційними довгостроковими наслідками (Війна в Україні штовхає ціле покоління дітей до краю прірви: ЮНІСЕФ, 2024)

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема соціального становлення підростаючого покоління в умовах воєнних дій є актуальною ще з 2014 року. Повномасштабна війна, розв'язана Росією в 2022 р., активізувала увагу науковців до складного процесу соціалізації підлітків в таких складних умовах. Різні аспекти соціалізації школярів висвітлені в працях О. Безпалько, І. Звереві, Н. Заверико, А. Капської, Н. Лавриченко, Г. Лактіонової, С. Пальчевського, С. Харченко та ін.

Соціально-психологічні аспекти соціалізації з урахуванням вікових особливостей розглядають С. Босвелл, М. Лемб, О. Караман, Р. Кершоу, В. Курило, С. Савченко та ін.

Вплив кризових ситуацій на процес соціалізації школярів проаналізовано в працях Р. Зозуляк-Случик, С. Максименка, С. Кузікової та ін.

Соціально-педагогічні аспекти соціалізації дітей і молоді в умовах війни досліджують А. Беженська, А. Бондаренко, С. Лукомська, С. Ляшенко, В. Медведєва, О. Петрунько, М. Пірен, Т. Прохоренко, Ю. Світлична, А. Тадаєва, О. Щербакова та ін. Зокрема, наслідки негативних інформаційних впливів на дитину в умовах збройного протистояння розглядаються в дослідженнях N. Kouravanas, Pavlopoulos, А. Радзівської, С. Савченко, В. Юрченко та ін.

Мета статі – проаналізувати особливості процесу соціалізації підлітків в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціалізація – процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, який супроводжується засвоєнням і відтворенням культури суспільства внаслідок взаємодії людини зі стихійними та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх її вікових етапах (Капська, 2005).

У процесі соціалізації підлітків формується система знань, навичок, цінностей та соціальних норм, які є необхідними для життя в суспільстві, і будуються на взаємодії з такими агентами соціалізації, як: сім'я, школа, медіа, ровесники, культурні та етнічні групи і держава. Однак в умовах війни процес соціалізації стає складним та непередбачуваним, оскільки воєнні дії впливають

на всі аспекти життя дітей, змінюючи їхні соціальні установки та сприйняття світу.

До негативних чинників впливу на соціалізацію підлітків в умовах війни В. Бондаренко відносить:

нестачу базових життєвих ресурсів або розуміння того, що в будь-який момент їх можна втратити;

постійний страх за своє здоров'я і життя рідних та близьких;

порушення вольової та самоцінної сфери;

виникнення когнітивного дисонансу між досвідом та дійсністю;

погіршення функціонування або деактивація мотиваційно-ціннісного та діяльнісно-практичного компонентів школяра;

деформацію навичок інтерактивної взаємодії з оточенням та дегуманізація емоційно-почуттєвої сфери;

порушення всіх психічних функцій (Бондаренко, 2022).

Ю. Світлична зазначає, що через війну в Україні тисячі дітей залишаються сиротами, втрачають зв'язок із рідними та потрапляють у складні життєві обставини. По-перше, під час бойових дій діти часто обмежені у піклуванні, співчутті та увазі дорослих, які їх люблять. Під час війни втрата батьків, розлука з ними, надмірна увага батьків до захисту та пошуку засобів для існування сім'ї, а також емоційна недоступність пригнічених або розсіяних батьків порушують їхні взаємини. Дітьми можуть тимчасово опікуватися далекі родичі, сусіди, держава (дитячий будинок). Багато дітей залишаються без захисту дорослих і стають «дітьми без супроводу». Переселення, втрата домівки, смерть рідних, а також розлука з батьками, від яких діти залежать у своїх потребах, проблеми виживання надто негативно впливають на подальший розвиток дитини. Соціальна дезадаптація таких дітей прослідковується в їх агресивності, делінквентності, девіантності, негативному ставленні до оточуючих, булінгу щодо інших. Дезадаптаційний стан провокує неуспішність, погану поведінку, дитина переходить до категорії важковиховуваних, групи ризику. Ставлення оточення до дитини погіршується і, як наслідок, поведінка «важкого» учня стає ще менш керованою. Ю. Світлична стверджує, що війна надовго залишається у пам'яті підлітків, і серед інших негативних наслідків можуть виникнути розлади поведінки (агресія, асоціальна та насильницька злочинна поведінка), а також зловживання алкоголем та психоактивними речовинами (набагато більше, ніж їхні однолітки у країнах, де немає війни) (Світлична, 2024).

С. Савченко, вивчаючи гібридну війну на території сходу України в 2014-2019 рр., пропонує розглядати процес соціалізації в умовах війни (середовище, яке вона створює, є несприятливим та небезпечним для звичного життя людей), як абераційну соціалізацію, тобто, негативну, хибну, спотворену, викривлену соціалізацію, та виокремлює абераційну поведінку, що не заснована на розумі та не пояснюється з погляду здорового глузду (Савченко, 2019).

Особливо актуальною є проблема соціалізації дітей в умовах війни із сімей вимушених переселенців. Для них цей процес ускладнюється необхідністю адаптації та інтеріоризації у приймаючих громадах і проявляються в порушенні психоемоційного стану здоров'я (погіршення комунікативного спілкування з оточуючими, появи дратівливості, агресивності, тривожності, відсутності довіри до інших, відчутті самотності, ізольованості та власної неповноцінності, ускладненні процесу соціалізації та якості виховання (порушення шкільної дисципліни, поява проблем у навчанні), що призводить до ускладнення формування особистості (Про методичні рекомендації щодо соціалізації та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у громадах, 2024).

За таких умов істотно зростає роль психологічної служби в системі освіти, яка має забезпечувати своєчасне і систематичне надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки відповідно до цілей та завдань функціонування системи освіти. МОН України визначило стратегії діяльності соціального педагога у закладі освіти щодо створення умов для подолання негативного впливу воєнних дій на процес соціалізації школярів:

емоційна підтримка: соціальний педагог має вміти слухати та розуміти емоції дітей, сприяючи їхньому емоційному відновленню через ігрові та творчі заняття;

соціальна адаптація: підтримка у соціальній адаптації дітей, які втратили звичний соціальний контекст через війну, охоплює психосоціальну підтримку та розвиток міжособистісних навичок;

партнерство з батьками: співпраця з батьками для створення безпечного та підтримувального середовища для дітей, охоплює психологічну підтримку для батьків та надання ресурсів для виховання;

інформаційна підтримка: соціальний педагог забезпечує доступ до інформації про соціальні та психологічні послуги для дітей та їхніх сімей, а також про права та можливості;

формування громадянської свідомості: соціальний педагог сприяє формуванню громадянської свідомості учнів та їх активної громадянської позиції, зокрема працює над розвитком толерантності та культури міжособистісних відносин;

робота з волонтерами та громадськими організаціями: соціальний педагог може співпрацювати з волонтерами та громадськими організаціями, які надають допомогу військовим, постраждалим внаслідок війни та їхнім сім'ям, може організовувати спільні проекти, тренінги та інші форми співпраці з метою підтримки учасників освітнього процесу та допомоги їм (Про методичні рекомендації щодо соціалізації та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у громадах, 2024).

Особлива увага соціального педагога має звертатися на один із головних аспектів успішної соціалізації дітей в умовах війни – розвиток соціальної адаптованості. Це означає, що дитина повинна навчитися пристосовуватися до змін умов життя та реагувати на стресові ситуації. Це може бути досягнуто

через розвиток певних навичок, зокрема таких, як управління емоціями, планування та прийняття рішень. Крім того, успішна соціалізація дітей в умовах війни також залежить від розвитку компетентності соціальної взаємодії. Дитина повинна навчитися ефективно спілкуватися з іншими людьми, розуміти їхні потреби та почуття, та вміти вирішувати конфлікти (Дереш, 2023).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Соціалізація підлітків як процес взаємозумовленої взаємодії особистості з навколишнім соціальним середовищем, яким є широкомасштабна війна з Росією, вкрай негативно впливає на всі аспекти життя дітей, змінюючи їхні соціальні установки та сприйняття світу, формування їх соціального досвіду, соціальних цінностей тощо. У таких умовах робота соціально-психологічної служби закладу освіти щодо соціальної адаптації школярів є особливо важливою, оскільки забезпечує їх інтеграцію в нове соціальне середовище.

Соціально-психологічна служба закладів освіти потребує розробок ефективних форм і методів соціально-педагогічної роботи, спрямованих на полегшення процесу соціалізації та покращення соціальної адаптації дітей в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Війна в Україні штовхає ціле покоління дітей до краю прірви: ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press> (дата звернення 04.11.2024).

Капська, А. (2005). Соціальна педагогіка: підручник / за ред. А. Капської. Київ : Центр навчальної літератури, 256 с.

Бондаренко В. (2022). Проблеми соціальної адаптації молодших школярів в умовах воєнного часу. *Теорія, методика і практика навчання*. № 2 (93).

Світлична, Ю. *Заходи ювенальної превенції в діяльності органів публічної адміністрації*. URL: <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf> (дата звернення 04.11.2024).

Методичні рекомендації щодо соціалізації та інтеграції дітей ВПО у громадах. (2024). Лист МОН № 1/13007-24 від 22.07.2024 року. URL: <https://osvita.ua/legislation/other/92613> (дата звернення 04.11.2024).

Савченко, С., Караман, О. (2019). Абераційна соціалізація в контексті соціалізації особистості в сучасному інформаційному суспільстві. *Освіта та педагогічна наука*. № 2 (171), сс. 60-68.

Дереш, В. (2023). Розвиток адаптаційних можливостей дітей ВПО в умовах війни: вітчизняний досвід. *Педагогічний альманах*. Випуск 54, сс. 191-195.

REFERENCES

Viina v Ukraini shtovkhaie tsile pokolinnia ditei do kraiu prirvy: YuNISEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press> (data zvernennia 04.11.2024). [in Ukrainian]

Kapska, A. (2005). *Sotsialna pedahohika: pidruchnyk / za red. A. Kapskoi*. Kyiv : Tsentrl navchalnoi literatury, 256 s. [in Ukrainian]

Bondarenko, V. (2022). Problemy sotsialnoi adaptatsii molodshykh shkolariv v umovakh voiennoho chasu. *Teoriia, metodyka i praktyka navchannia*. No 2 (93). [in Ukrainian]

Svitlychna, Yu. *Zakhody yuvenalnoi preventsii v diialnosti orhaniv publichnoi administratsii*. URL: <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf> (data zvernennia 04.11.2024). [in Ukrainian]

Metodychni rekomendatsii shchodo sotsializatsii ta intebratsiiditei VPO u hromadakh. (2024). Lyst MON No 1/13007-24 vid 22.07.2024 roku. URL: <https://osvita.ua/legislation/other/92613> (data zvernennia 04.11.2024). [in Ukrainian]

Savchenko, S., Karaman, O. (2019). Aberatsiina sotsializatsiia v konteksti sotsializatsii osobystosti v suchasnomu informatsiinomu suspilstvi. *Osvita ta pedahohichna nauka*. No 2 (171). S. 60-68. [in Ukrainian]

Deresh, V. (2023). Rozvytok adaptatsiinykh mozhlyvostei ditei VPO v umovakh viiny: vitchyzniani dosvid. *Pedahohichniy almanakh*. Vypusk 54, ss. 191-195. [in Ukrainian]

PECULIARITIES OF SOCIALISATION OF ADOLESCENTS IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

Liubov Nechiporuk

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate
Professor, Associate Professor at Pedagogy,
Educational Management and Social Work Department,
Rivne State University for the Humanities
ORCID: 0000-0003-1997-9477
e-mail: nechporuk-58@ukr.net

Abstract. The article deals with the analysis of the peculiarities of socialisation of adolescents under martial law in Ukraine.

It was noted that the socialisation of adolescents is a process of acquiring knowledge, skills, values and social norms necessary for life in the society; it is based on interaction with various agents of socialisation: family, educational institutions, media, peers, cultural and ethnic groups, and the state.

The factors of negative influence on the socialisation of adolescents were outlined: lack of basic life resources or understanding of their possible loss, constant fear for their own life and health, as well as for their relatives, violation of the volitional and self-value spheres, cognitive dissonance between experience and reality, etc.

Based on the analysis the consequences of the impact on the formation of social qualities of adolescents it was concluded the following: deterioration of

communication with others, manifestations of irritability, aggressiveness, anxiety, lack of trust in others, feelings of loneliness, isolation and inferiority, complication of the adaptation process, destruction of the usual picture of the world, etc.

It was emphasized the importance of the work of the social and psychological service of the educational institution to create conditions for successful adaptation to new living conditions and ensure their further integration into the social environment.

The following areas of socio-pedagogical support for adolescents were singled out: emotional, psycho-social and informational support, development of interpersonal skills, cooperation with parents, support in social adaptation of children who have lost their usual social context due to the war, cooperation with volunteers and public organizations.

Keywords: socialisation, martiallaw, factors of socialisation, social adaptation, social disadaptation.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2024 р.